

نقدی بر مقاله «بررسی تحولات بهداشتی شهر دزفول در دوره پهلوی (۱۳۰۴-۱۳۵۷ش)»

جمال رضایی‌اوریمی

چکیده:

تراخم، نوعی بیماری عفونی مزمن و مسری چشم است که سابقه طولانی در زندگی بشر داشته است. این بیماری در گذشته در دزفول شایع بوده و سلامت مردم را تحت تأثیر قرار داده بود. بدین منظور در شماره ۱۰۵ (سال ۲۷، دفتر اول، بهار ۱۳۹۶) فصلنامه گنجینه اسناد، مقاله‌ای تحت عنوان «بررسی تحولات بهداشتی شهر دزفول در دوره پهلوی (۱۳۰۴-۱۳۵۷ش)» در صفحات ۶ تا ۲۷ توسط نگارندگان محترم آقایان غلامرضا درکتانیا، مرتضی نورائی و مرتضی دهقان‌نژاد در مورد پیشینه تحولات بهداشتی شهر دزفول منتشر گردیده که به نظر می‌رسد از نظر بررسی شیوع بیماری تراخم در دزفول، مغفول مانند تلاش‌های پروفسور شمس‌پدر پزشکی مدرن ایران- در راه ریشه‌کنی تراخم و عدم تبیین نقش پزشکان خارجی مانند دکتر رگنر در درمان بیماری‌ها علی‌الخصوص تراخم در دزفول دچار اشکالات و کاستی‌هایی باشد. این پژوهش یک مطالعه تحلیلی- انتقادی است که با بهره‌گیری از منابع کتابخانه‌ای به بررسی و ارزیابی مقاله مورد نظر می‌پردازد. لذا هدف از انتشار این مقاله، نقد مقاله منتشر شده و نتیجه‌گیری مناسب در پژوهش‌های علمی می‌باشد.

کلیدواژه‌ها

تراخم، دزفول، نقد، تاریخ پزشکی

آرشیو ملی، سال هفتم، شماره دوم، تابستان ۱۴۰۰، شماره پیاپی ۲۶؛

صص: ۱۴۲-۱۴۹

نقدی بر مقاله «بررسی تحولات بهداشتی شهر دزفول در دوره پهلوی (۱۳۰۴-۱۳۵۷ش)»

جمال رضایی اوریمی^۱

مقدمه

در صفحات ۶ تا ۲۷ شماره ۱۰۵ فصلنامه گنجینه اسناد مقاله‌ای با عنوان «بررسی تحولات بهداشتی شهر دزفول در دوره پهلوی (۱۳۰۴-۱۳۵۷ش)» به قلم نگارندگان محترم آقایان غلامرضا درکتانین، مرتضی نورائی و مرتضی دهقان نژاد منتشر گردیده است (درکتانین، نورایی، دهقان نژاد، ۱۳۹۶) با توجه به اهمیت مطالعات تاریخ پزشکی در پژوهش‌های پزشکی، نکاتی در خصوص این مقاله ارزشمند به شرح زیر به نظر رسید:

۱. نویسندگان بعد از بیان مقدمه و روش کار وضعیت بهداشت دزفول در دوره پهلوی اول را مورد بررسی قرار دادند اما اشاره‌ای به شیوع بیماری تراخم نشده است. این درحالیست که بیماری تراخم از امراض مسری و شایع در دزفول بوده که سلامت مردم را تحت تأثیر قرار داده بود. بر اساس احصاییه تراخم سال ۱۳۰۷ش. (۱۹۲۸م.) که توسط دکتر لسان‌الحکماء تهیه و به وسیله پروفیسور شمس در کنگره بین‌المللی تراخم هلند ارائه شد، حدود هشتاد تا نود درصد از جمعیت درفول مبتلا به تراخم بوده و ۲۲۵۰ نفر در خوزستان در اثر عوارض تراخم دچار نابینایی شده بودند (کولونه، ۱۳۱۲). در سال ۱۳۱۳ش. (۱۹۳۴م.) دکتر ژنرال کولونه رئیس کل صحنه مملکتی گزارشی در مورد وضعیت و شیوع تراخم در ایران بر اساس مشاهدات اطباء صحنه در ۱۵۰ نقطه مختلف کشور تهیه کرده بود که شیوع تراخم در خوزستان، کرمان و خلیج فارس بیشتر

۱. کارشناس ارشد تاریخ علوم پزشکی، مرکز تحقیقات چشم پزشکی ترجمانی، بیمارستان چشم فارابی، دانشگاه علوم پزشکی تهران؛ مرکز تحقیقات طب سنتی و مکمل، دانشگاه علوم پزشکی اراک.

Rezaei.history93@gmail.com

2. Dr. Colonie

از سایر نقاط ایران است (کولونه، ۱۳۱۳). طبق این آمار در بهبهان و خوزستان ۱۰۰ درصد مردم مبتلا به تراخم بودند. بر اساس گزارش مطب کحالی بلدیة اهواز در سه ماه (از بهمن ۱۳۱۳ تا خرداد ۱۳۱۴) از میان ۱۰۱۶۲ نفر مراجعه کننده به این مطب، حدود ۱۶۸۳ نفر مبتلا به تراخم بودند (فرهی، ۱۳۱۳). در سال ۱۳۱۷ اغلب اهالی دزفول مبتلا به تراخم بوده و از کمبود چشم پزشکی رنج می بردند (Chams, 2015). در سال ۱۳۲۰ مردم دزفول به واسطه شیوع بیماری تراخم و سایر امراض چشمی درخواست اعزام چشم پزشکی از وزارت معارف کردند. شیوع تراخم در دزفول سبب شد تا طی سالهای بعد تحقیقات اپیدمیولوژیکی در شهر دزفول انجام شود. بر این اساس گزارش پروفیسور شمس در سال ۱۳۲۷، گزارش پروفیسور صدوقی در سال ۱۳۲۹ و خانم دکتر شجاع زاده در سال ۱۳۳۲، گزارش دکتر پوستیک^۱ و دکتر مرتضوی در سال ۱۳۳۳ و دکتر انصاری در سال ۱۳۳۴ در مورد شیوع تراخم در دزفول انجام گردید (Chams, 2015). علی رغم شیوع فراوان این بیماری در دزفول اما این مسئله مورد اهتمام نویسندگان قرار نگرفته است.

جدول احصائیه تراخم و عده کورهائی که از تراخم و امراض مختلفه دیگر حاصل شده است (سال ۱۹۲۸ مسیحی)

ایالات و شهرهای ایران	ساکنین	نسبت مبتلایان تراخم در صد نفر	عده مبتلایان به تراخم	کورهائی که در اثر تراخمند	مشاهدات
آذربایجان	۲,۷۵۰,۰۰۰	۱/۱۵	۴۱۲,۵۰۰	۱۲۲۷	کور های بواسطه سفلیس (شوره عصب بصری) ورده های چرکی ورده های در اثر سرخچه و آبله و آب سبز بر حسب احصائیه محکمه کحالی
خراسان و سیستان	۱,۲۵۰,۰۰۰	۱/۵۰	۶۲۵,۰۰۰	۱۸۷۵	آقای دکتر لسان شمس و مریضخانه هائی که در آن کار میکردند
فارس و بنادر	۱,۵۰۰,۰۰۰	۱/۵۰	۷۵۰,۰۰۰	۲۲۵۰	« مریضخانه دولتی و وزیر و شیر و خورشید سرخ »
کرمان و بلوچستان	۱,۲۵۰,۰۰۰	۱/۵۰	۶۲۵,۰۰۰	۱۸۷۵	
اصفهان و بختیاری	۱,۲۵۰,۰۰۰	۱/۱۵	۱۸۷,۰۰۰	۵۶۲	
کرمانشاهان و کردستان	۱,۰۰۰,۰۰۰	۱/۵۰	۵۰۰,۰۰۰	۱۵۰۰	
لرستان و خوزستان (*)	۱,۵۰۰,۰۰۰	۱/۵۰	۷۵۰,۰۰۰	۲۲۵۰	
طهران و عراق	۱,۰۰۰,۰۰۰	۱/۱۵	۱۵۰,۰۰۰	۴۵۰	
مازندران و گلان	۱,۰۰۰,۰۰۰	۱/۱۵	۱۵۰,۰۰۰	۴۵۰	
جمع	۱۲,۵۰۰,۰۰۰		۴,۱۵۰,۰۰۰	۱۲,۴۵۰	

(*) احصائیه تراخم در شوشتر و دزفول هشتاد تا نود در صد است.

تصویر ۱- آمار بیماری تراخم در ایران در سال میلادی (۱۳۰۷ ش.م.)

I. Dr. Postic

۲. یکی از موارد مهمی که در مقاله مورد توجه قرار نگرفته، تلاش‌های پروفیسور شمس (۱۳۷۵-۱۳۸۳ ش.) - پدیر پزشکی مدرن ایران - در راه ریشه‌کنی تراخم در دزفول است. پروفیسور شمس پس از بازگشت از فرانسه مسافرتی کوتاه به جنوب ایران داشت. وی در این سفر مشاهده کرد در برخی از شهرهای جنوبی مانند دزفول، تعداد زیادی بیمار تراخمی و افراد نابینا وجود دارند؛ به طوری که دزفول را شهر کوران می‌نامیدند. پروفیسور شمس می‌گفت: «من دیوانه شده‌ام، این چه شهریست؟ در افسانه‌ها هم چنین شهری نیست.» (افشاریان‌زاده، ۱۴۰۰). وضعیت اسفناک دزفول وی را بسیار متأثر ساخت به طوری که تصمیم گرفت مبارزه اساسی برای ریشه‌کنی این بیماری شروع کند.

پروفیسور شمس در سال ۱۳۱۵ از آقای ماکس فرلاین^۱ (ریاست انجمن چشم‌پزشکی جهانی) درخواست کرد تا با اعزام پزشکان خارجی به ایران برای مبارزه با تراخم در دزفول مساعدت کند. با این درخواست موافقت شد و سه چشم‌پزشک اتریشی به ایران اعزام و چندین سال به اتفاق چند نفر از چشم‌پزشکان ایرانی در جنوب ایران و دزفول مشغول به کار شدند (افشاریان‌زاده، ۱۴۰۰). همچنین پروفیسور شمس طرح مبارزه با تراخم را با تشکیل کلاس‌های مبارزه با تراخم در تابستان ۱۳۱۴ ش. و توسط وزارت معارف اجرا کرد، به طوری که معلمان دزفولی به تهران آمده و در کلاس مخصوص در مورد بهداشت عمومی و روش‌های پیشگیری و درمان تراخم شرکت کردند (فرهی، ۱۳۱۳؛ باستان، ۱۳۴۱). هنگام درمان تراخم در جنوب ایران در سال ۱۳۱۵ بیماران مبتلا به لک قرنیه ناشی از عوارض تراخم به بیمارستان فارابی فرستاده شده و توسط پروفیسور شمس عمل پیوند قرنیه انجام می‌شد (افشاریان‌زاده، ۱۴۰۰). در اواخر سال ۱۳۲۷ مبارزه اساسی بر علیه تراخم در دزفول توسط سازمان خدمات اجتماعی با مسئولیت پروفیسور شمس آغاز شد (جریان مشروح مبارزه با تراخم در دزفول، ساکما؛ سند شماره: 240-99980).

در این برنامه که حدود سه سال و نه ماه به طول انجامید، پزشکان آلمانی و اتریشی مانند دکتر یوهان اولبریخ و دکتر آنتون رگنر^۲ به ایران آمده و در حدود دو ماه در بخش چشم‌پزشکی بیمارستان فارابی تحت نظر پروفیسور شمس که عضو هیئت مرکزی سازمان بود، درمان به روش الکتروکواگولاسیون^۳ را آموخته و سپس به دزفول اعزام می‌شدند. پروفیسور شمس در طی اجرای این برنامه بارها از دزفول بازدید به عمل آورده و مستقیماً شاهد تلاش گروه‌های پزشکی برای مبارزه علیه تراخم بود. ایشان در ابتدای طرح از مدارس پسرانه و دخترانه دزفول بازدید و دانش آموزان را معاینه کرد. همچنین در بهمن ۱۳۲۸ در مسجد جامع دزفول در جمع معتمدین و مردم در مورد عواقب وخیم، اهمیت بیماری، طرز جلوگیری و نحوه مبارزه با تراخم سخنرانی نمود و سپس گزارش برنامه مبارزه با تراخم در دزفول را ارائه داد. این برنامه در نهایت نتایج رضایت‌بخشی داشت (افشاریان‌زاده، ۱۴۰۰).

1. Max Ferline
2. Dr. Anton Regner
3. Electro-coagulation

تصویر ۲ - مقاله ویروس تراخم نگارش پرفسور شمس در سال ۱۹۴۳م

۳. به نظر می‌رسد در مقاله مورد نظر نقش پزشکان خارجی در درمان بیماری‌ها در دزفول مورد اهمیت قرار نگرفته است. اولین پزشک خارجی در دزفول دکتر سیمونوف^۱ روسی بود که از سال ۱۳۰۰ تا ۱۳۱۸ در دزفول حضور داشت. در جریان جنگ جهانی دوم دو پزشک بلژیکی و هندی در دزفول داشتند. دکتر شوچی^۲ اهل هند رییس بهداری نظامیان در کمپ انگلیسی‌ها در دزفول بود. بعد از جنگ جهانی دوم دکتر آنتون رگنر چشم پزشکی اتریشی (۱۸۹۹-۲۰۰۰م) به همراه دو پزشک آلمانی به نام دکتر فن رنتلن^۳ و خانم دکتر روتزرا^۴ وارد ایران شدند (اطلاعات، ۱۳۲۸). این سه پزشک بعد از آموزش در مورد درمان با دستگاه الکتروکواگولاسیون نزد پروفیسور شمس عضو هیئت مرکزی سازمان و مسئول مبارزه با تراخم در بیمارستان فارابی، در پنجم دی ماه برای مبارزه با تراخم وارد دزفول شدند. دکتر رگنر هفته‌ای سه روز همراه با بهداران به دبیرستانهای دزفول مراجعه و پس از تشخیص مبتلایان و انجام عمل الکتروکواگولاسیون به ماساژ پلک چشم بیماران می پرداختند.

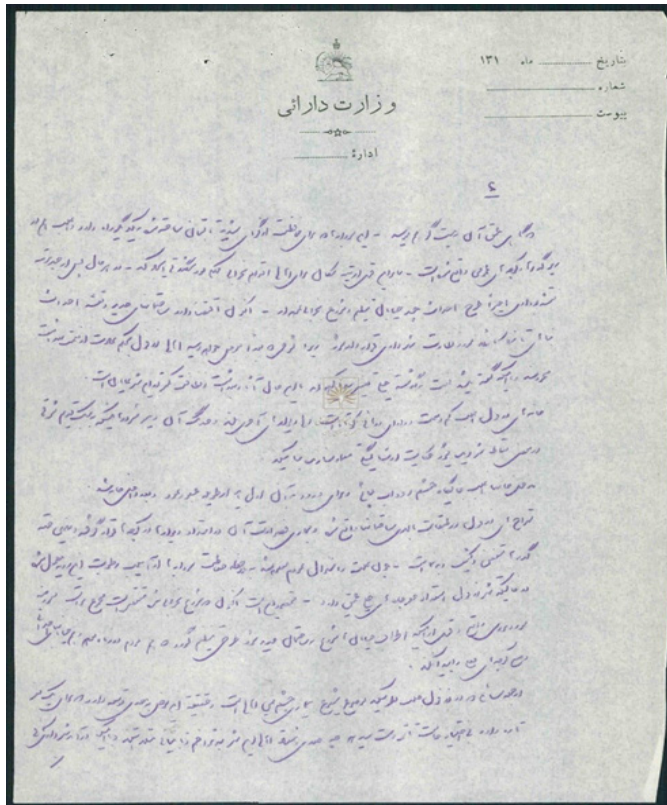
دکتر رگنر تا سال ۱۳۳۴ ش. در این شهر بر علیه بیماری تراخم مبارزه کرد. ایشان در سال ۱۹۵۴ مقاله‌ای در مورد بیماری تراخم در دزفول تالیف کرد که در جلد پنجم مجله طب مناطق حاره و انگل‌شناسی وابسته به انجمن طب مناطق حاره آلمان منتشر شد (قادرپناه، ۱۴۰۰). همچنین دکتر هندزفروخل^۵ آلمانی نیز به دزفول آمده و به مردم این شهر خدمت کرده بود.

1. Dr. Simonov
2. Dr. Shuji
3. Dr. von Rentlen
4. Dr. Rutzer
5. Dr. Handzfroukhel

سپس کاستران^۱ و مومبرن^۲ در مجمع چشم پزشکی فرانسه از فواید دیاترموکواگولاسیون در درمان تراخم سخن گفتند (شمس، ۱۳۳۲). در سال ۱۹۳۰ دکتر ژاک روله^۳ و پروفیسور شمس موفق شدند یازده بیمار مبتلا به تراخم را به وسیله دیاترموکواگولاسیون و الکترودهای سوزنی تحت درمان قرار دهند که نتایج آن در مجله چشم پزشکی لیون^۴ منتشر شد. ایشان بعد از ورود به ایران در سال ۱۹۳۱م تحقیقات خویش را ادامه دادند و سرانجام موفق شدند در سال ۱۹۵۳ با الکترودهای فعال کرهای شکل، تمام ملتحمه پلکی و چشمی و قرنیه را در معرض حرارت و انعقاد دیاترموکواگولاسیون قرار دهند.

همانطور که ملاحظه می‌کنیم روش دیاترموکواگولاسیون قبل از پروفیسور شمس توسط سایر دانشمندان در سال ۱۹۲۶ ابداع شده بود و ایشان در سال ۱۹۵۳ آزمایشات را در ایران ادامه داده و تکمیل نمودند. با توجه به شواهد موجود پروفیسور شمس، مبدع چنین روشی در ایران هستند اما نمی‌توان گفت که در دنیا ایران پیش‌قدم بود چرا که نیازمند تحقیقات و مستندات بیشتری است.

تصویر ۴ - گزارش اداره کل دارایی راجع به وجود مرض تراخم و مشکلات ناشی از آن در دزفول در سال ۱۳۱۷

1. Casteran
2. Monbrun
3. Dr. Jaque Rollet
4. Lyon Journal of Ophthalmology

منابع:

- افشاریان زاده، احمد. (۱۴۰۰). *تاریخچه بیماری تراخم در دزفول و خدمات پروفیسور شمس*. گردآورنده و تالیف احمد افشاریان زاده؛ به اهتمام محمدحسین حکمت فر. دزفول: انتشارات دارالمومنین. باستان، نصرالله. (۱۳۴۱). *تراخم*. با همکاری حمید محسنین، سهراب داروگر. تهران: دانشگاه تهران.
- درکتانینان، غلامرضا؛ نورایی، مرتضی؛ دهقان نژاد، مرتضی. (۱۳۹۶). بررسی تحولات بهداشتی شهر دزفول در دوره پهلوی (۱۳۵۷-۱۳۰۴ ش.). *گنجینه اسناد*. س ۲۷، ش ۱ (پیاپی ۱۰۵)، صص ۷-۲۷.
- شمس، محمدقلی. (۱۳۳۲). *درمان تراخم با الکتروکواگولاسیون: گزارش بین المللی کنگره تراخم ...*. تهران: دانشگاه تهران.
- فرهی، فتح الله. (۱۳۱۳). *تراخم و مطالعه آن توسط انعقاد با برق*. تهران: دانشگاه تهران.
- قادرپناه، علیرضا. (۱۳۹۶). *غریبه مهربان: نگاهی به زندگانی و خدمات پزشکی دکتر آنتون رگنر اتریشی در دزفول*. پژوهش و نگارش علیرضا قادرپناه؛ به اهتمام محمدحسین حکمت فر؛ [برای] انجمن دوستی ایران با سایر کشورها. دزفول: انتشارات دارالمومنین.
- کلونه، ج. (۱۳۱۲). *نظامنامه شرایط استحفاظی و معالجه جوش پلک چشم*. تهران: انتشارات باقرزاده.
- کلونه، ج. (۱۳۱۳). *جوش پلک چشم (تراخم)*. تهران: انتشارات باقرزاده.
- اطلاعات. (۱۳۲۸). *پزشکان اتریشی مستخدم سازمان خدمات اجتماعی. اطلاعات*. هفتم آذر ۱۳۲۸، س ۲۴، شماره ۷۰۹۰، ص ۳.

سند:

- جریان مشروح مباره با تراخم در دزفول، ساکما؛ سند شماره: ۹۹۹۸۰-۲۴۰.
- Chams, Hormoz. (2015). Professor M. Gholi Chams "Father of Modern Ophthalmology in Iran". Arch Iran Med, 18(12), 0-0.

